

Johannis Amos Comenii Opera omnia, 26/II, Epistulae, Pars II, 1639–1641

Eds. Markéta Klosová, Vladimír Urbánek, Václav Bok, Martin Steiner,
Marcela Slavíková, Lucie Storchová, Kateřina Šolcová, Lenka Řezníková,
Vojtěch Balík a Magda Králová.

Pragae, Academia 2024. 312 s.

Edice *Johannis Amos Comenii Opera Omnia/Dílo Jana Amose Komenského (DJAK)* je patrně nejambicióznějším edičním počinem v českých humanitních vědách za uplynulé více než půlstoletí. Předchozí pokus o souhrnné vydání Komenského díla, nazvaný *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského*, ztroskotal na turbulentních událostech první poloviny 20. století, přičemž definitivní ránu mu zasadila druhá světová válka a únorový puč.

Československá akademie věd prosadila v 60. letech úplně novou edici Komenského spisů, která odpovídá standardům moderních edic děl raně novověkých autorů. Vzhledem k náročnosti úkolu, který byl mimo možnosti jednotlivce nebo malé pracovní skupiny, byl prosazen vznik odborného pracoviště v rámci Ústavu pro jazyk český. Od roku 1971 se pak komeniologové stali součástí Pedagogického ústavu J. A. Komenského a konečně od roku 1990 působí v rámci Filosofického ústavu AV ČR jako Oddělení pro komeniologii a intelektuální dějiny raného novověku.

Aktuální svazek DJAK 26/II představuje druhý svazek Komenského korespondence a je věnován dopisům z let 1639–1641. Navazuje na předchozí svazek *Johannis Amos Comenii Opera omnia, 26/I, Epistulae, Pars I, 1628–1638*.¹ Na rozdíl od prvního svazku korespondence neobsahuje svazek druhý úvodní studii, jejímž autorem byl v publikaci vydané v roce 2018 Vladimír Urbánek.

Její shrnutí a analýzu nabídl v recenzi prvního svazku korespondence Jan Čížek.² Recenzní pozornost tomuto svazku rovněž věnoval Petr Pavlas.³

Rozsah druhého svazku Komenského korespondence pokrývá klíčové období v dějinách raně novověké filosofie. V roce 1639 umírá Tomasso Campanella, který měl velký vliv na Johanna Valentina Andreae, jenž se inspiroval jeho *Slunečním městem*⁴ k založení korespondenčních vědeckých společností *Civitas solis/Societas Christiana*, na něž posléze navázala *Antillia*, jejímž členem byl i Komenský. Komenský se ostatně nechal inspirovat ikonografickým programem *Slunečního města* při koncipování *Orbis pictus*. Andreae popsal vznik společnosti *Societas Christiana* v dopise Komenskému z 15. září roku 1629. Tento nesmírně zajímavý dopis je obsažen ve svazku DJAK 26/I.

V roce 1641 vycházejí Descartovy *Meditace o první filosofii* a Hartlibovo *Description of the Famous Kingdome of Macaria*. O rok později se Komenský s Descartem, který již dříve projevil skepsi k jeho pansofickému projektu, setkali na zámku Endeegest nedaleko Leidenu k rozhovoru, v němž se sice neshodli na filosofických východiscích, protože Komenského teologický holismus se střetl s Descartovým přírodovědeckým mechanismem, ale vyjádřili si vzájemný respekt. Komenský se s Descartem s konečnou platností názorově rozešel po jeho smrti v roce 1650. Své definitivní odmítnutí Descarta vyjádřil ve spise *Refutatio philosophiae Cartesia-*

1 *Johannis Amos Comenii Opera omnia, 26/I, Epistulae, Pars I, 1628–1638*. Eds. M. Steiner – T. Havelka – V. Urbánek – M. Kłosová – V. Bok – K. Šolcová – M. Slavíková – L. Storchová. Pragae, Academia 2018.

2 Čížek, J., *Johannis Amos Comenii Opera Omnia, 26/I, Epistulae, Pars I, 1628–1638 = Dílo Jana Amose Komenského, 26/I, Korespondence, Část I, 1628–1638* (recenze). *Acta Comeniana*, 32/LVI/2018, s. 124–127.

3 Pavlas, P., *Dílo Jana Amose Komenského 26/I. Korespondence. Část I: 1628–1638. Filosofický časopis*, 68, 2020, č. 2, s. 305–308.

4 Campanella, T., *La città del sole*. Do češtiny se název jeho díla tradičně překládá jako „Sluneční stát“. Viz Campanella, T., *Sluneční stát*. Přel. M. Ryšánek. Praha, Jan Laichter 1934. Nebo: Campanella, T., *Sluneční stát*. Přel. J. Mohylová a O. Mohyla. Praha, Mladá fronta 1979.

nae, který však shořel při požáru Lešna v roce 1656. Komenský následně publikoval další, tentokrát spíše parciální, kritiku Descartových názorů na zhušťování a zředování látky pod názvem *Cartesius cum sua naturali philosophia a mechanicis eversus*, která byla široce studována Cartesiovými příznivci i odpůrci.

Komenského korespondence představuje rozhodující pramen pro analýzu jeho biografie i pro pochopení procesu vzniku jeho klíčových děl, stejně jako je důležitým pramenem pro studium dějin vědy a filosofie 17. století. Tuto skutečnost si v minulosti uvědomovali už dřívější editoři Komenského korespondence, kteří většinu publikovaných dopisů zveřejnili ve svých edicích. První edice Komenského korespondence vyšla zásluhou Adolfa Patery pod názvem *Jana Amosa Komenského korespondence* v roce 1892. V rámci edice *Spisy Jana Amosa Komenského* vyšly na přelomu 19. a 20. století dva svazky korespondence, které editoval Ján Kvačala: *Korespondence Jana Amosa Komenského: Listy Komenského a vrstevníků jeho: Nová sbírka*.⁵ Do češtiny přeložil vybrané Komenského dopisy Bohumil Ryba (*Sto listů J. A. Komenského*).⁶

Předkládaný svazek je časově situován do závěru Komenského pobytu v Lešně, před jeho cestou do Anglie (v srpnu 1641). Jedná se o stěžejní období v Komenského intelektuální biografii, protože Komenský dokončoval *Velkou didaktiku* a zároveň pokračoval v rozvíjení základních témat budoucího pansofického díla. Důležitá je v tomto kontextu zejména diskuse s Joachimem Hübnerem, t.č. v Londýně, která pokrývá obě hlavní témata. Hübner spolupracuje s Komenským na jeho pansofickém díle a zároveň provádí důkladnou oponenturu k *Velké didaktice*. Hübner dokonce urguje Komenského a doporučuje mu spis nevydávat, dokud se nevyjasní zásadní problémy, jejichž seznam, který Komenskému poslal, není krátký. Hübnerova kritika směřuje na samé jádro Komenského pedagogické metody. Zvláště z dlouhého Hübnerova dopisu z listopadu roku 1630 (s. 102–119)⁷ je zřejmé, že Komenský musel čelit tvrdé oponentuře, která si nijak nezadala s moderními oponentskými posudky.

Podobně ovšem Hübner Komenského nešetřil ani při prezentaci jeho pansofického rozvrhu. Hübner se sice sám identifikoval s pansofickou ideou, to ale neznamenalo, že se nevyhýbal ostré kritice té podoby pansofie, kterou Komenský načrtl v prvních variantách své myšlenky. Zároveň byl ale Hübner schopný i sebekritiky a často akceptoval Komenského protiargumenty a přiznal svou chybu (s. 21–32). Hübnera ani přes zmíněnou kritiku neopustilo nadšení z pansofického projektu a díky spolupráci se Samuelem Hartlibem navrhl (Hübnerův dopis Komenskému je z 28. ledna roku 1639) koncipování stručného úvodu do pansofie, který Komen-

5 Kvačala, J. (ed.), *Korespondence Jana Amosa Komenského: Listy Komenského a vrstevníků jeho: Nová sbírka*. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1. díl 1898, 2. díl 1902.

6 *Sto listů J. A. Komenského*. Přel. B. Ryba. Praha, Jan Laichter 1945.

7 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

ský skutečně téhož roku (1639) znovu vydal, tentokrát pod názvem *Reverendi et clarissimi viri Johannis Amos Comenii Pansophiae prodromus, in quo admirandi illius et vere incomparabilis operis necessitas, possibilitas, utilitas solide, perspicue et elegantius demonstratur*. Jednalo se o spis, který již před třemi lety vydal, ovšem bez souhlasu Komenského a pod jiným názvem, právě Hartlib.

Zajímavá je Hübnerova kritika Komenského metafyzických ambic a uvažování metafyzických pasáží jeho pansofie. Vzhledem k tomu, že podle Hübnera mnozí učenci označují jako „metafyziku“ množství irelevantních věcí, apeluje Hübner na Komenského, aby na metafyzické téma ve svém pansofickém rozvrhu úplně rezignoval. Hübner se v této souvislosti vysmívá všem metafyzickým nesmyslům, které mu leží v žaludku, a přijde mu k pláči, že křesťané metafyziku stále zneužívají: „Nescio quomodo enim ridere nugas metaphysicorum, quam ob eas stomachari libuit, quanquam sane abusus hujus studii inter Christianos lachrymis dignior sit.“ (s. 215, ř. 18–20).

S poněkud jiným přístupem se Komenský setkal u minoritského mnicha a Descartova kritika Marina Mersenna, kterého zaujalo Komenského pansofické dílo. Mersenne četl *Prodromus pansophiae* a nabídl Komenskému pomocnou ruku ve věci případného vydání díla ve Francii i v šíření a dalším rozpracování jeho pansofických myšlenek: „[...] si Tuum ad opus pansophicum promovendum meam utcunque opellam offerem [...]“ (s. 100, ř. 4–5). Mersenne dále Komenskému nabídl pomoc se zpracováním komplikovaných fyzikálních témat, jako např. pohyb, harmonie či světlo, v nichž Komenský nebyl nejsilnější. Chce se říci: činí tak na rozdíl od současníka Jana Marka Marciho, jehož korespondence přeložená do češtiny vyšla nedávno v nakladatelství Filosofia, a vytvořila mimořádný pendant k vydávané korespondenci Komenského.⁸ Komeniologové tak získávají důležitý referenční rámec pro studium Komenského fyzikálních a přírodovědeckých názorů, a to navzdory tomu, že Komenský a Marci se zřejmě neznali a Komenský si Marciho produkce příliš nevěšmal.

Jeden z důvodů této ignorance zřetelně vyplývá z Komenského odpovědi Mersennovi, v níž Komenský vyjevuje cíl svého pansofického snažení, jenž není přírodovědecký, nýbrž teologický. Pansofie v Komenského pojetí neusiluje pouze o poznání přírody, nýbrž směřuje k poznání věčnosti (s. 122).

Pro dějiny a filosofii vědy je důležitá výměna názorů mezi Komenským a Samuelem Hartlibem, s nímž Komenský široce diskutuje možné zřízení vysněného *Collegia lucis*, což byl ostatně i jeden z motivů jeho cesty do Anglie v srpnu roku 1641. Komenský se nijak netajil baconovskou inspirací své ideje, přičemž se svými spolupracovníky, sídlícími zejména v Anglii, plánuje dále prosazovat základní reformní

8 Korespondence Jana Marka Marciho z Kronlandu. K vydání připravili, z latinských originálů přeložili a úvodní studii napsali: K. Šolcová – M. Králová – J. Žalud. Praha, Filosofia 2024.

myšlenky z Baconova *De augmentis scientiarum*, kterému přikládá mezi svými inspiračními zdroji mimořádnou důležitost.

Ačkoliv Komenského korespondence s Mersennem či Hartlibem byla již publikovaná jinde – v Mersennově korespondenci či v *Hartlib Papers* – v předkládaném svazku je na jednom místě a přímo vybízí ke srovnání, hledání paralel, a zvláště uvědomění si, do jaké míry byl Komenský platným a respektovaným členem *Republic of letters*, což bylo ostatně desideratum, které explicitně vyslovil ve své *Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských*. Tato souvislost je mimořádně důležitá nejen v kontextu vývoje vzniku Královské vědecké společnosti (1660), která byla přímo založena na Komenského vizi *Collegia lucis*, nýbrž i v kontextu Komenského plnohodnotného členství v evropských korespondenčních sítích, které existovaly navzdory soudobému děsivému konfliktu třicetileté války.

Je fascinující, jak Komenský uprostřed práce na několika klíčových spisech zároveň musel řešit ještě mnohé praktické náležitosti spojené s bratrskou církví, ať už se jednalo o její financování, a s tím spojené zabezpečení její další existence, či o praktické každodenní záležitosti přijímání žáků do bratrských škol a řešení jejich prospěchu i chování. Z Komenského dopisů českému alchymistovi, lékaři a básníkovi Danielu Stolzovi von Stolzenberg je zřejmé, kolik úsilí moravský exulant vynaložil ve snaze o nápravu teologicky pomýlených názorů. Stolz se totiž přiklonil k chiliasticky orientované teologii dalšího českého exulanta, teologa Paula Felgenhauera. Komenský nejprve v dlouhých dopisech obsáhle diskutoval a vyvracel sporné Felgenhauerovy teologické názory. Definitivně se pak s Felgenhauerem vyrovnal ve spise *De iterato Sociniano irenico iterata ad Christianos admonitio*, který vyšel v roce 1661.

Edice Komenského korespondence z let 1639–1641 je pečlivě zpracována. Obsahuje množství edičních poznámek, stejně jako důkladný poznámkový aparát. Hlavní redaktorkou předkládaného svazku Komenského *Opera omnia* byla, spolu s Vladimírem Urbánkem, klasická filoložka a teatroložka Markéta Klosová, která bohužel 9. prosince roku 2024 zemřela. Markéta Klosová byla přední znalkyní české humanistické latiny a podílela se na překladech a edicích mnoha důležitých filosofických textů. V poslední době vydala nový překlad Komenského školního dramatu *Diogynes kynik znovu naživu* a pracovala na kritické edici částí *De rerum humanarum consultatio catholica: Mundus materialis a Mundus artificialis*. Zmíněné části *Obecné porady* také přeložila do češtiny pro vydání z roku 1992. Pro editorský tým DJAKu, stejně jako pro komeniology a odbornou i laickou veřejnost představuje její odchod nenahraditelnou ztrátu, lidskou i odbornou.

Jiří Michalík

Univerzita Palackého v Olomouci
jiri.michalik@seznam.cz